

AKSU BORA • Kadınların Sınıfı

AKSU BORA 1963'te Van'da doğdu. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Antropoloji doktorası yaptı. 2017'de üniversiteden emekli oldu. Ayizi Yayınları'nda editör olarak çalışıyor. Işık'ın annesi.

İletişim Yayınları 1112 • Araştırma-İnceleme Dizisi 190

ISBN-13: 978-975-05-0361-0

© 2005 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1-7. BASKI 2005-2016, İstanbul

8. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Tansel Güney

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Nejat Saydam'ın *Bir Hizmetçi Kızın Hatıra Defteri*

filminden (Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo,

Televizyon ve Sinema Bölümü Film Arşivi'nden alınmıştır)

UYGULAMA Hasan Deniz

BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AKSU BORA

Kadınların Sınıfı

Ücretli Ev Emegi ve
Kadın Öznelliğinin İnşası

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	7
ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ	21
Neden ücretli ev hizmeti?.....	24
Sorular, sorular... ..	25
Araştırma hakkında	29
TOPLUMSAL CİNSİYET YAKLAŞIMLARI.....	37
Toplumsal cinsiyet / Cinsiyet.....	38
Kadınlar, erkeklerden olduğu kadar, birbirlerinden de farklıdırlar.....	41
Cinsiyet ve sınıfsal fark.....	50
Farklı kadınlık deneyimlerine tarihsel bir bakış.....	53
EVİN VE EV İŞLERİNİN KADINLIĞIN İNŞASINDAKİ YERİ.....	59
Feminist kuramda ev ve ev işi.....	61
Ev işi kültürel ve tarihseldir.....	66
Ücretli ev hizmeti.....	70
Türkiye’de ücretli ev hizmetleri.....	77
BEDEN VE ÇALIŞMA: TOPLUMSAL CİNSİYETİN İNŞASINDA KİMİ BOYUTLAR.....	83

Beden politikaları: Sınıfsal farkın bedensel görünümüleri	83
Para kazanmak: Ataerkil pazarlık değişiyor mu?	97
ÖTEKİ İLE KARŞILAŞMA: ÖZNELLİĞİN	
FARKLILIK ÜZERİNDEN YENİDEN İNŞASI	113
Dürüstlük ve namus: Dile getirilmeyen taahhütler	114
Fazlalık: Mahremiyetin yarattığı artık	117
Adı konmamış bir ayırım: Ev işi - yuva işi	124
BAŞKALARI: ÖTEKİNİN AYNASINDA GÖRÜNENLER	131
SINIFSAF FARKIN İNKÂRI	137
KADINLAR ARASI İKTİDAR VE GÜÇLENME STRATEJİLERİ	155
Maternalist iktidar stratejileri	168
Farklılık stratejileri	171
İdare stratejileri	174
SONUÇ	183
Görüşme Çizelgesi	191
KAYNAKÇA	194

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada pek çok insanın çeşitli biçimlerde katkısı oldu. Kitap, 2004 yılında tamamlanmış bir doktora tezine dayanıyor. Başta tez danışmanım Serpil Altuntek olmak üzere, doktora jüri üyeleri Yıldız Ecevit, Balkı Aydın-Şafak ve Gülten Güvenç, eleştirileri ve yüreklendirmeleriyle büyük bir itici güç oluşturdular. Necmi Erdoğan, Aykut Çelebi, Ayşe Saktanber, Nilgün Toker, Elif Ekin Akşit, Tansel Güney ve Asena Günal, çeşitli aşamalarda taslakları okudular, tartıştılar, eleştirdiler.

Şirin Tekeli'nin cömertliğini hiçbir zaman unutamam: Yazdığım bölümleri okuyup eleştiriler yazdı, yaptığım işin değerli olduğunu hissettirdi. Gülnur Savran, bir kez daha, bilgisi, geniş ufku ve politik duruşuyla, söylediklerime farklı bir açıdan bakmamı, eleştirmemi sağladı.

Funda Şenol Cantek, Ilknur Üstün, Sanem Atak, Akşit Özkural ve Refet Gürkaynak, görüşebileceğim hizmetli ve işverenler bulabilmem için bütün ilişkilerini seferber ettiler, dünyanın bir ucundan bana kitap ve makaleler taşıdılar. Sevim Ateş, görüşme kasetlerini çözdü, anlatılar orta-

ya çıktıkça benim fark etmediğim noktalara dikkatimi çekti... Can Cankoçak, akademik bir dilde yazılmış tezi okunabilir dile çevirmeme yardım etti ve bazen zıvanadan çıkan imlâmı düzeltti.

Gül Özyeğin, benzer sorularla benden on yıl önce boğuşmuş biri olarak sıcak ve candan ilgisini, dayanışmasını esirgemedi. Onun sayesinde, doktora tezini kitaba dönüştürme çabası, gerçek bir öğrenme süreci haline geldi.

Görüştüğüm 27 kadın, beni evlerinde ağırladılar, zaman ayırdılar, kendilerinininki de dahil pek çok hikâyeye anlattılar, bu hikâyeler üzerinde benimle birlikte düşündüler, yorumlar ve değerlendirmeler yaptılar. Her bir karşılaşma, benim için öğretici ve zenginleştiriciydi.

Hepsine yürekten teşekkür ederim.

Bu süreçte hep yanımda olan iki kişiye ise büyük bir gönül borcu duyuyorum: Tanıl Bora ve Serpil Sancar, evdeki ve işteki yükümü azaltarak, anlamsızlık duygusuna kapıldığım da yüreklendirip destekleyerek, yazdığım her satırı bıkmadan okuyup benimle tartışarak, büyük bir dostluk gösterdiler.

ÖNSÖZ

“Kadınların kendilerini eve bağlayan zincirleri kırabilmeleri için, bu zincirlerin nasıl örüldüğünü anlamak zorundayız.”

Ann Oakley, *The Sociology of Housework*
(Ev İşinin Sosyolojisi), 1974.

1980'lerin başından bu yana, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki ücretli ev hizmetleri konusunda ciddi boyutta bir literatür geliştirdi. Bu literatür neredeyse istisnasız biçimde, feminist akademisyenlerin eseri. Ev hizmetlerine olan bu ilginin önemli bir nedeni, feministlerin kadınlar arasındaki sınıf, ırk ve etnisite farklarını görmek ve anlamak ihtiyacını daha çok duymalarıydı. Bu yazarlar, feminist sosyal bilimlerde ücretli ev emeğinin analizine ilişkin bir dizi yaklaşım ve fikirten oluşan düşünsel bir çerçeve ürettiler. Yaptıkları çalışmalarda ev içindeki istihdam ilişkilerinin özel doğası tartışılıyor, ev işinin kültürel olarak değersizleştirilmesi üzerinde duruluyor ve bu değersizleştirmenin ücretli ev hizmetlerini başka işlerden farklı değer ve kurallara tabi hale getirdiğini ileri sürüyorlardı: Ücretli ev hizmetinin kendisi ve bu hizmet üzerinden sömürü son derece özgül konulardı. Hizmetçi ve yaptığı iş, toplumsal iş bölümünün en altındaydı; orta sınıf kadınlar, işçi sınıfından olanları ve ırk ya da mensup oldukları etnik grup nedeniyle ayrımcılığa maruz kalanları sömürüyorlardı. Bu nedenle de özel ev hizmetleri piyasasının

varlığı, cinsiyet, sınıf ve ırk ayrımcılığı sistemlerini yeniden üretiyordu. Ücretli ev hizmetlerinin, toplumsal eşitsizliklerin ifade edilmesinde ve üretilmesindeki yapısal rolü, kritik bir roldür; çünkü ev hizmetlilerinin istihdamı, kadın işverenlerin, cinsiyete dayalı işbölümünde erkeklerin konumunu sorgulamadan cinsiyet baskısının bazı boyutlarının üstesinden gelebilmelerini sağlar.

Ev işi, ister ücretli ister ücretsiz olsun, “kadın işi” olarak tanımlanır. Ev hizmetlisinin yaptığı işler, yani “yeniden üretim işleri”, onun tarafından yapılmadığında, ev kadınları ve anneler tarafından, ücretsiz olarak yerine getirilir. Ev işinin düşük statüsü –ister ev kadını ister hizmetli tarafından yerine getirilsin- bu işlerin fiziksel, ekonomik ve ideolojik görünmezliğine neden olur. Evde yapılan işler ya elle tutulur, somut sonuçlara yol açmaz, ya da çok çabuk tüketilirler; özel alanda gerçekleştirilirler, kâr getirmezler, yalnızca kullanım değeri üretirler. Bu işlerin insan ilişkileri ile sarılıp sarmalanmış olmaları, gerçek bir çalışmadan çok “sevgi emeği” olarak değerlendirilmelerine neden olur.

Ücretsiz ev işi değersizleştirildiği ve görmezden gelindiği için, ücretli ev emeği de öyle yapılır; üstelik ev işlerini yapanların kendileri bile bu değersizleştirmeye katılırlar. Ev kadınından farklı olarak hizmetlinin işyeri kendi özel alanı değil, işverenininkidir. Bu nedenle de özel (ev) ve kamusal (iş) alanlar arasında, iki arada bir derede kalır. İşin işverenin mahrem alanında konumlanması ve yapılan işin doğasının da ailenin özel yaşamıyla yakından ilişkili olması nedeniyle, bu istihdam, diğerlerinde olmayan bir “kişisel” nitelik kazanır. Çalışanlarda aranan kişisel özellikler ve davranışlar aslında kendilerinden yapmaları beklenen işlerle doğrudan ilişkili değildir.

Kadınlığın ve kadın cinsinin ev ve ev içi ile özdeşleştirilmesinin doğası nedir? Bunun cinsiyet ve sınıf çalışmalarıyla,

kadın öznelliği ile bağı nedir? Ev hizmetlerinin alınıp satılması sakıncalı mıdır? Ev hizmetlerinde alınan ve satılan nedir? Hizmet ve emek gücü mü yoksa hizmetlinin kişi olarak kimliği mi? Ev işlerinin metalaşması ile cinsiyete dayalı ezilmenin ve sınıf sömürsü pratiklerinin ilişkisi nedir?

Bu kitap, feminist literatürde egemen olan düşüncelere meydan okuyan boyutları da olan zengin bir ampirik temel üzerinde bu karmaşık soruları ortaya koyuyor ve araştırıyor. Aksu Bora, Türkiye'deki ücretli ev hizmetlerindeki cinsiyet ve sınıf ikilemleri ve karmaşıklıklarını anlamaya yönelik son derece iddialı bir iş yapmış. Kadınların öznelliklerinin yaratılmasında eve ve ev işlerine odaklanması, feminist literatürde önemli bir dönüm noktası.

Aksu Bora, ev işi ve yuva işi ile ilgili pratikler çevresinde kurulan cinsiyet kimliklerinin, aynı zamanda sınıf, toplumsal statü ve kişisel kimliklerin kurulmasında doğrudan etkili olduğunu ileri sürüyor ve bu nedenle de kadınların ev ve ev işi hakkındaki kişisel anlatılarının, cinsiyet ve sınıfın kurulmasında işveren ve çalışan arasındaki etkileşimi analiz etmenin cinsiyet ve sınıf ilişkilerine bakmak için çok uygun bir giriş noktası sunduğunu söylüyor. “Kadınların Sınıfı”, derinlemesine görüşmeler yoluyla ev hizmetlerinde işçi ve işveren arasındaki etkileşimi inceliyor; orta sınıf evlerinin ve bu evlerdeki işin sınıf eşitsizliklerini yeniden üretirken aynı zamanda bu eşitsizliğe karşı çıkışları da barındırdığını söylüyor. Sonuçta, ev hizmetlileri ve işverenlere ilişkin fazlasıyla basitleştirici değerlendirmelerin ötesine geçen, özgün ve güçlü bir analiz sunuyor.

Ev işi ve kadın öznelliği arasındaki bağı araştırırken Aksu Bora evi bütünüyle taze ve içeriden bir kavrayışla ele alıyor ve Türk toplumunda cinsiyet ve sınıf ilişkilerinde evin ve ev içi düzenin merkeziliğini gösteriyor. Bu kitaptaki tanıklıkların her biri bizden sınıf ve kültüre ilişkin fikirlerimizi ve hane-

ye ilişkin işlerin ve hijyenin toplumsal anlamlarını gözden geçirmemizi talep ediyor. Kitaptaki kişisel anlatıları “ilginç” buluyoruz, çünkü bu tür hikâyeler, sınıf ve cinsiyet ilişkilerinin kavramsallaştırılması sırasında genellikle dışarıda bırakılır.

Aksu Bora için kadınların öznelliklerini kurmaları, yaşam boyu devam eden bir süreç. Kadınlık ve erkeklik çocuklukta içine girilen sabit kalıplar değil; hem tahayyülde hem de gündelik yaşamdaki karşılaşmalarda sürekli gözden geçirilen, sınınan, yeniden ele alınan şeyler. Bu süreçte iki farklı gruptan kadını bir istihdam sözleşmesinde biraraya getiren ev ve ev işleri, yaşamsal bir rol oynuyor. Ev işinin cinsiyetin kurulmasında kritik bir önemde olduğunu söylemekle birlikte, bunun sadece erkeklerle kadınlar arasındaki farka işaret etmekle kalmayıp, farklı kadınlık tarzlarının kurulmasında da rol oynadığını ileri sürüyor. “Kadın” kategorisini eleştirmeden kullanmak yerine, kadınlıkların sınıf ve kırsal/kentsel, etnisite gibi ayrımlara dayalı diğer kimlik kategorileri ile farklılaşarak nasıl kurulduğunu anlamaya, bu süreci ortaya çıkarmaya çalışıyor.

Bu kitap, kadınların öznelliklerinin kurulmasında evin ve ev işlerinin rolünü araştırırken aynı zamanda yazarın feminist entelektüel tarihini ve praksisini, toplumu ve kişisel kimliği tahlil ederken kadınların gündelik yaşamlarını bir bilgi kaynağı olarak görme kararlılığını yansıtıyor. Aksu Bora aynı zamanda kadınların gündelik deneyimlerinin ancak bu deneyimlerin daha geniş toplumsal süreçler içine yerleştirilerek yeterince kavranabileceğini vurguluyor. Bu kitabın yöntemsal yaklaşımı, pek çok bakımdan örnek olacak nitelikte. Literatürde çoğu çalışma, hikâyenin sadece bir tarafına bakar, ya çalışanların ya da işverenlerin tanıklıklarına başvurur ve istihdam ilişkisinin karmaşık dinamiklerini yeterince görmez. Burada tersine, her bir gruptaki kadınların birbirleri hakkındaki anlatıları ve ilişkinin dinamikleri, mer-

kezde duruyor. Yazar, işveren ile hizmetli arasındaki ilişkiye gündelik yaşamın dokusu içinde sürekli müzakere ve mücadelenin yaşandığı etkileşimsel bir süreç olarak yaklaşıyor. Daha da önemlisi, pek çok çalışmada “data”nın nasıl tahlil edildiğine ilişkin yöntemsel tartışmalar gizemini korurken ya da görüşmeden çıkan verilere tarafsız bilgi kanalları olarak bakılırken, Aksu Bora görüşmelerin kendisini gerçekliğin yorumlanma ve üretilme araçları olarak görüyor. Kişisel anlatıların yaratılmasını biçimlendiren bağlama ve bu anlatıları besleyen dünya görüşlerine özel bir dikkat sarfediyor; gerçekliğin araştırılanlar, araştırmacı ve okurlar tarafından yorumlanan ve müzakere edilen bir şey olduğunu teslim ediyor. Bu strateji, okuru büyük ölçüde güçlendiriyor. Okur, başka biçimlerde de güçleniyor. Kendisini bu araştırmaya yönelten soruları ve bu soruları ele alma biçimini metin boyunca ortaya koyarak yazar bizi sadece çalıştığı kadınlarla yaptığı görüşmelerin mahremiyetine sokmakla kalmıyor, aynı zamanda, kendi kuramsal yaklaşımının inşasına da aktif olarak katılmaya davet ediyor.

Ev hizmetlileri ve işverenlerin yaşamlarının böyle bir bağlamda analizi, Türk toplumundaki karmaşık ve özgün cinsiyet ve sınıf düzenlemelerinin yoğun bir biçimde içiçe geçtiği bir dokuma gibi algılanabilir hale gelmesini sağlıyor. Bu dokumanın ipliklerinin ev hizmetlileri ve işverenlerinin ilişkileri üzerinden çözülmesi, sınıf yaş ve etnisite kırılmalarını hesaba katmayan “kız kardeşlik” türünden yüzeysel varsayımların da ciddi biçimde sorgulanmasını sağlıyor. Bu türden yaklaşımlar, erkek egemenliğinin farklı biçimleri tarafından biçimlendirilmiş bir “kadın dünyası”nın varlığı varsayımını paylaşırlar. Oysa kadınlar, ev işinin ataerkil bölünmesi altında benzer bir baskıyla yüzyüzedir ama aynı zamanda sınıf konumlarının onlara verdiği farklı sınırlar ve imkânlarla da ayrılırlar.

Orta sınıftan işveren kadınlar ve ücretli ev hizmetlileri arasındaki karşılaşmalar, bu iki grubun birbirleriyle ilişkilerinin farklı patikalarını gösterir. Aksu Bora'nın görüştüğü işveren ve hizmetli kadınlar kendi aralarındaki sınıf farklılıklarının önemini sürekli inkâr ediyorlar. Sınıfsal farka ilişkin yorumları, farklı kişilik özellikleri üzerinden ve insanların kişisel nitelikleri ile değerlendirmenin önemini vurgulanmasıyla ifade ediliyor. Bu nedenle, sınıfsal hiyerarşiyi kişilik eşitsizliklerine dönüştürmüş oluyorlar. Sınıftan kaçışın kadınlar olarak özsel bir aynılığın iddia edilmesi çevresinde örgütlenmiş olmadığını gözlemek ilginç- bunun onların bilinçlerindeki bir yanlışlık ya da çelişkiden kaynaklanmadığını görmek de. Başka şekilde söylersek, mesele, cinsiyet ortaklıklarının sınıfsal farklılıkları eritmesi ile ilgili değil. Bu kadınların toplumda ve kendi yaşamlarında son derece göze çarpan bir şey olmasına karşın sınıfsal farklılığı "görme-me" çabaları, yazara göre, Türk toplumundaki farklı bölünmelerin, kentli/köylü, modern/geleneksel ayrımlarının belirginliğine bağlanabilir. Aksu Bora her gruptaki kadınların birbirlerini nasıl tanımladıklarını ve bu tanımların onların kendi kimliklerini oluştururken oynadığı rolü başarılı biçimde tahlil ediyor. Zengin bir malzeme kullanarak farklılıkların cinsiyetin sınıflandırılması ve sınıfın cinsiyetlendirilmesi yoluyla kurulduğunu gösteriyor. Orta sınıftan kadınlar, aşağı sınıftan kadınlarla karşıtlık içinde kadınlığın belirli bir biçimini üstleniyorlar. Hizmetliler eğitimsiz, köylü ve kültürel olarak geriye, orta sınıf kadınlar kentli, eğitilmiş, modern ve zarifler. Ancak, bu türden ikili ayrımların, hangi kadınların kendi cinsiyetlerini gerçekleştirmekte başarılı hangilerinin başarısız olduğuna ilişkin sözlerle, ev içi işlerin ayrımı ve yorumlanması yoluyla sürekli müzakere edildiğini de görüyoruz. İşveren kadınlar kendileri ile çalışanlar arasında katı bir sınırı sürdürüyorlar. Farklılığı vurgula-

mak için, hizmetlilerin kadın olarak ezildiklerini vurguluyorlar, bu ezilme üzerinden pratikler kuruyorlar. Onlara göre hizmetliler, kendi evlerinde yoksulluğun ve erkek baskısının kurbanı oluyorlar. Ama aynı kadınlar, işverenin evinde kendilerini güçlendirecek taktikler kullanıyorlar ve bu ilişki içinde “uyanık” fırsatçılara dönüşüyorlar.

Ev hizmetlileri, bu sınır çizme pratiklerinin pasif katılımcıları değiller. Bazıları kendi yararlarına olacak biçimde bilinçli olarak stereotipleri oynuyor, bazıları ise kendilerini benzerlerinden, başka ev hizmetlilerinden ayıracak anlatılar kuruyorlar. İşveren kadınları ben merkezcilikle, bencillikle, tembellikle, kendi zevkleri için eş ve anne görevlerini ihmal etmekle eleştirerek kendi kadınlık becerilerinin üstünlüğünü vurguluyorlar. Böylelikle ev hizmetlileri, işveren kadınları kadınlık rollerini yerine getirmekten aciz, eksik kadınlar olarak göstererek onların saygınlığını zedeliyorlar. Hizmetli kadınlar aynı zamanda kendi kadınlıklarını da işverenleri ile ilişki, hatta rekabet içinde tanımlıyorlar. Kendilerini namuslu, becerikli, çocuklarının istikbali için ağır koşullarda çalışan tutumlu kadınlar olarak görüyorlar. Bu da onları ataerkil cinsiyet normlarının açısından ahlâken üstün hale getiriyor. Bu söylem, kadınlık kimliğinin çekirdeğini ev içine bağlar ve kocanın ev işlerinden muafiyetine mazeret getirir; ev işini kadının bir yükümlülüğü ve aile vazifesi olarak tanımlamaya devam eder. Bu söylem içinde kadın işverenler cinsiyete dayalı ev içi ve annelik normlarını üstlenmeye devam ederler.

Sınıf ayrımları aynı zamanda her iki sınıftan kadını temizlik üzerinden böler. İşverenler, kirli, hijyene dikkat etmeyen kişiler olarak resmettikleri ev hizmetlilerinin ötekiliğinin potansiyel ihlaline karşı kendi sınırlarını vurgularlar. Bunu yaparken bir temizlik/kirlenme ve bedensel denetim dilini kullanırlar. Ev hizmetlileri ise, orta sınıf kadınlarının evlerinin

pisliğinden söz ederler ve bu kadınların en basit ev temizliği işlerini bile yapmaktan aciz olduklarını vurgularlar.

Aksu Bora, ev işini ve kadınların öznelliğini çalışmak için alternatif bir çerçeve geliştirirken, Bourdieu'nun sınıfın yeniden üretimi ve habitus kavramlarını ve Young'ın ev işi/yuva işi ayrımını başarıyla bir araya getiriyor. Bourdieu için egemenliğin kaynağı yalnızca üretim araçlarına sahip olmak değil, toplumsal olarak onaylanan beğenilere ilişkin ayrım hatlarını belirleme yeteneğidir de. Bu nedenle de egemenlik, beğeniler dolayısıyla kurulur, yani tüketim dünyasını da kapsayacak biçimde, yeniden kavramsallaştırılmalıdır. Egemen grupların kendilerini yeniden üretme ve meşrulaştırma kapasiteleri, toplumun ayrım hatlarını nerelerde çizeceğini belirleme yeteneklerine bağlıdır. Egemen olmak, toplumsal değerlerin neler olacağını belirleme gücüne sahip olmak demektir. Egemen grup üyelerinin sergileyebildiği nitelikler, bu ayrım hattını belirler ve böylece kendi egemenliklerini "ayrım" olarak meşrulaştırırlar. Sınıfın yeniden üretiminde anahtar kavram, Bourdieu'nun "habitus" dediği şey, üyelerinin kendi sınıflarının beğenilerini "doğal" olarak içselleştirmeleridir. Kültür içinde edinilen bir beğeni, doğalmış gibi sunulur. Sınıfsal ayrım, sahip olunan ekonomik sermaye ile belirlenen sabit bir sınır değil, sembolik mücadelelerin yürütüldüğü bir çatışma alanıdır- farklı toplumsal gruplar, kültürel ve sembolik sermayelerini kabul görececek norm ve değerlere ve toplumsal bölümlenmeye ilişkin görüşlerini empoze etmek için işe koşarlar.

Sınıflar, kendilerini üyelerinin belirli beğenileri içselleştirmeleri ve sergilemeleri ile yeniden üretirler. Bu beğeniler, toplumsal ayrımların işaretlerine dönüşür. Bu beğenilerin kaynağında, beden ve ev vardır. Örneğin, beğeni bedene yazılmıştır ve bedenin boyutları, tavırları, yeme içme, yürüme, oturma, konuşma ve jestlerinde görünür hale gelir. Ev,

ister onu özgün biçimiyle yeniden üretsin ister bir başka sınıfını taklide kalkışsın, habitusu yansıtır.

Feminist yazında ev işi genellikle tek tür bir etkinlik olarak kavramlaştırılır. Ev işine yakından bakmak, ev işini oluşturan farklı faaliyetleri birbirinden ayırmak ve bu işlerin nasıl örgütlendiğini, yönetildiğini ve hizmetli ile ev hanımı arasında nasıl müzakere edildiğini tahlil etmek, Aksu Bora'nın bu yazına kattığı en önemli analitik stratejilerden biridir. Kadınlar arasındaki iş bölümüne ilişkin tahlilinden sınıf ilişkilerine, evin orta sınıftan kadınların habitusları ve kimlik inşalarındaki önemine dair dikkate değer bir perspektif elde ediyoruz. Aksu Bora ev işinin çeşitli bedensel ve zihinsel emek biçimlerini ve yeteneklerini gerektiren heterojen işlerin bir toplamı olduğunu öne sürüyor. Camların silinmesiyle patates soyulması ya da sofranın kurulması arasındaki farkları gösteriyor. Ütü yapmakla fırını temizlemek ya da yerleri süpürüp toz aldıktan sonra "büfe"nin içini düzenlemek. Bazı işler rutindir, bazıları törensel ya da tekrara dayalıdır. Ama daha önemlisi, ev işlerinin belirli faaliyetlerin diğerlerinden, örneğin kirlerin temizlenmesi türünden bedensel emeğe dayalı olanlardan daha yüksek statüde olduğu kesin bir hiyerarşi içinde düzenlenmesidir. Kitaptaki bazı yorumlar, ev işlerinin ahlaki açıdan değerlendirilmesi üzerine kurulmuş. Örneğin, iç çamaşırlarını yıkamayan bazı orta sınıftan kadınların ev hizmetlileri tarafından tasvip edildiklerini görüyoruz.

Aksu Bora, Young'ın geliştirdiği ev işi/yuva işi ayrımına dayanarak, yemek pişirmek gibi işlerin aile tarihini ve statüsünü kurduğunu gösteriyor. Bu işler, ailenin geçmişi ve bugünü arasındaki bağları kurar ve hizmetliye bırakılmaz, ev hanımı tarafından yapılır. Yemek hazırlamak ve sunmak, insanların sevgiyi ve başkalarıyla ilişkilerini ifade ettikleri işler, yaratıcı işler olarak görülür. Tersine, gündelik yaşamın

düzeninin sürmesini sağlayan, şimdiki sürüklemeye dayalı, tarih dışı işler, ev hizmetlisine devredilir. Bir başka deyişle, işveren kadınlar, sınıf habituslarını sürdürmelerini sağlayan dekorasyon ya da ev idaresinin kararlar almayı gerektiren daha teknik boyutlarını ev hizmetlisine devretmeyi istemezler. Çünkü bu işler, işveren kadının sınıf beğenisini, düzen duygusunu ifade eder, ailenin satıuüsü, saygınlığı ve standardının tanıklarıdır. Farklı işler arasındaki bu hiyerarşi, işveren ile hizmetli arasındaki sınıf hiyerarşisini, kentli/köylü, modern/geleneksel ayrımlarına dayalı kimlikleri somutlar ve yansıtır. İşverenler, hangi işlerin kendilerinin modern, orta sınıftan ev kadınları olarak konumlarına ya da evlerinin statüsüne bir zarar vermeden ev hizmetlisine devredilebileceğini dikkatle belirlerler. İşverenin özel alanı, onun kimliğinin kurulduğu ve hayata geçtiği bir arenadır. Bu özel alana kabul edilen ev hizmetlisinin orta sınıf kadınlarının sahip oldukları şeylerle, kurdukları düzenle ilgili duygularına saygı göstermeleri, bunları paylaşmaları beklenir. Ev hizmetlileri işverenin evindeki habitusu ve düzeni kabul etmek zorundadır. Bu da çalışanların yaratıcılık ve özerklik için çok az bir alana sahip olduklarını gösterir çünkü ev, işverenin kendiliğinin idaresinde çok önemli bir rol oynayan, kimliğinin kurulduğu yerdir. Bunu farklı bir biçimde ele alırsak, işveren kadınların çalışanların kendi sınıf habituslarına müdahil olmasına izin vermediğini söyleyebiliriz. Yine de, pratikte ev işleri ve yuva işleri her zaman açık ve net bir biçimde ayrılamaz. Bu ikisi arasındaki ayrım, çok ince olabilir. İşlerin ayrımına ilişkin bu türden belirsizlikler yoluyla statü ayrımları sürekli müzakere edilir. Bu nedenle Aksu Bora sınıf hiyerarşisini sabit ve bir kez kurulduğunda hep öyle süren bir şey olarak değil, işveren ile işçi arasındaki etkileşim içinde sürekli bir müzakere ve mücadele alanı olarak görmemiz gerektiğini söylüyor.

Bu kitap okurunu yöntemsel özeni ve kuramsal yeniliği ile dllandiriyor. Ücretli ev hizmetlerini cinsiyet ve sınıf temelli ayrımların ve eşitsizliklerin yaratıldığı, sürdürüldüğü ve bunlara karşı çıkıldığı gündelik pratikler içinde tahlil edebilmesi açısından da ereve kurucu ve ender bir alıŐma. Aksu Bora bizlere kadınları eve bağlayan zincirlerin nasıl rldđne ilişkin güçlü bir mercek sunuyor.

GL ZYEGİN

GİRİŞ

Kadınlık, içinde yaşadığımız kültürde, yaş, eğitim, sınıf gibi değişkenlerden bağımsız olarak, esasen “ev” üzerinden tanımlanır ve yeniden üretilir. Bu nedenle, ev ve ev işleri, kadın öznelliğinin kurulmasını anlamak için kilit alanlardan biri olarak karşımıza çıkar. Ev ve ev işleriyle kurulan ilişki, her kadın için merkezî önem taşısa da, kadının ait olduğu sınıfa, statüye, kuşağa ve eğitim düzeyine göre farklılaşır. Orta sınıftan kadınların ev işi deneyimlerinin sık rastlanılan bir bileşeni olan ücretli ev hizmeti, kadınların kendi aralarındaki sınıfsal farkların gündelik hayatta nasıl yeniden kurulduğunu görmek için uygun bir bağlam sağlar. Böyle bir bağlamda karşı karşıya gelen iki farklı sınıftan kadının bu ilişki içinde kendilerini, kadınlıklarını birbirleri üzerinden yeniden inşa edişleri, sınıf ve cinsiyet ilişkilerinin karmaşık yapısına ilişkin bazı ipuçları verir.

Bu kitabın amacı da, bu ipuçlarından yola çıkarak kadın öznelliğinin ücretli ev hizmeti bağlamında nasıl yeniden kurulduğunu göstermeye çalışmaktır. Kadınlığın “kurucu mekânı” olan evde karşılaşılan bu iki kadın birbirlerinin

den farklılıklarını nasıl deneyimlemektedirler? Bu farkın onların kendilerini tanımlamalarındaki rolü ve ağırlığı nedir?

Bu temel sorular, elbette, kadınlar arasındaki iktidar ilişkisinin niteliğine ilişkin soruyu peşi sıra getirmektedir. Ücretli ev hizmeti bağlamında karşı karşıya gelen iki kadının bu ilişki içinde kendi öznelliklerini kurarken kullandıkları iktidar araçları ve stratejileri nelerdir?

Araştırmanın çerçevesini oluşturan bu soruların gerisinde iki iddia vardır: 1. Kadınlık, sosyalleşmenin sonucunda tamamlanmış bir kimlik olarak edinilmez; kadınların birbirleriyle, erkeklerle, çevreleriyle ilişkileri içinde, sürekli deneyimlenerek kurulur, yeniden kurulur. Bu anlamda, “durum”dan çok bir “süreç” olarak kavranmalıdır. 2. Bu süreç, iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığı gibi, kadınların her biri de güçlenme/iktidar stratejileri kullanarak kendi öznelliğinin inşasında aktif rol oynar.

Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyetin son derece karmaşık toplumsal ilişkiler ağı içinde kurulduğunu, bu karmaşık ilişkilerin basitçe (ne olduklarının bilindiği varsayılan) biyolojik cinsiyetlerin referans çerçevesi olarak kullanılarak anlaşılmasının mümkün olmadığını ifade eder. Kavramın arkasında yatan fikir, cinsiyetin toplumsal bir “inşa” olduğudur. Kadınlık ve erkeklik, doğuştan getirilen biyolojik özelliklerden çok, toplumsal birer kurgu olarak ele alınır.

Toplumsal ilişkiler içinde kurulan cinsiyet fikri, dikkatimizi bireylerden ilişkilere yöneltir. Kadın öznelliğinin kurulmasını anlamaya çalışırken, kadınların hem erkeklerle hem de başka kadınlarla ilişkilerine bakmamız, bu nedenledir. Kadınlık, erkeklikten olduğu kadar, başka kadınlıklardan da farklılıkla çizilir.

Kadınlar arası farklılıklar, tıpkı diğer farklılıklar gibi, eşitsizlik ve iktidar ilişkilerini barındırır, bunlara işaret eder. Yani hiçbir farklılık, bir iktidar dolayımından geçmeden va-

rolamaz. Öznellik, kendini kendi içinde değil, muhakkak bir başkası üzerinden tarif eder- bu başkası, toplumsal cinsiyetin kuruluşunda kadınlar için erkekler olduğu kadar, hatırlanılarda tartışılacağı gibi daha fazla, hemcinsleridir. Feminist yazında 1980'lere kadar "Kadın" tarifine dayanak oluşturan orta sınıf kadınlığı da böyledir- kendini erkeğe göre, ama daha da fazla, kendine benzemeyen başka kadınlara göre, "o olmayan" olarak tarif eder: Cahil/eğitilmiş, pis/temiz, yaşlı/genç, çirkin/güzel, yoksul/zengin gibi ikilikler içinde kavrar.

Ev ve ev işleri, kadınların ortak deneyimlerinin odağında durur- ancak aynı zamanda, bu deneyimin sınıf ve yaş gibi değişkenlere bağlı olarak çeşitlenmesinin de kaynağıdır. Orta sınıftan ev kadınlarının eve ilişkin deneyimleri, feminist yazındaki "Kadın"ın tarifinde kilit bir önem taşır. Aynı zamanda bu deneyim, "başka" kadınların kendilerini tariflerinde de ağırlıklı rol oynar. Çünkü hegemonik olan, norm oluşturan kadın deneyimi, budur. Diğerleri, kendilerini ona göre (ona benzemeye çalışarak, ondan farklılığını vurgulayarak, onunla çatışarak...) kurarlar.

İki farklı kadınlığın, üstelik de kadınlığın kurucu mekânı olarak düşünülebilecek evde karşılaşmasının bir biçimi olan ücretli ev hizmeti bu nedenle, toplumsal cinsiyetin inşasına ilişkin bir kavrayış geliştirmeye çalışırken, son derece işlevsel bir bağlam oluşturur. Kadınların bu ilişki içinde kendi kadınlıklarını nasıl ötekine göre tarif ettikleri, bunu yaparken nasıl bir anlam dizgesi içinde hareket ettikleri, kullandıkları iktidar araçlarının ve stratejilerinin nasıl bir çeşitlilik gösterdiği gibi toplumsal cinsiyetin içeriğine ilişkin soruları mümkün kılar.

Bu sorular, cinsiyet ilişkilerini tahlil etmek ve bu ilişkilerin dönüştürülmesini hedefleyen politik yaklaşımlar geliştirmek isteyenler için son derece önemlidir. Çünkü ancak

bu soruların yanıtlarının araştırılmasıyla kadınların erkekler ve birbirleriyle ilişkilerinin niteliğini anlamak, gündelik yaşam içindeki güçlenme stratejileri ile politik stratejiler arasında bağlar kurmak mümkün olabilir.

Bu araştırmada, kadın öznelliğinin ücretli ev hizmeti bağlamında nasıl kurulduğunu anlamaya çalıştım. Bu çaba, aynı zamanda, kadınlar arasındaki iktidar ilişkileri ve stratejilerini tahlil etmeyi de içerdi.

Neden ücretli ev hizmeti?

Ücretli ev hizmeti, benim için hem kişisel hem de politik deneyim alanı olarak önem taşıyor. Kişisel deneyimimin bir parçası, çünkü özellikle çocuk sahibi olduktan sonra, ev işleri ve çocuk bakımı konusunda yardıma ihtiyacım oldu. Bunu aile ilişkileri içinde sağlayamadığım için de hizmet satın alma yolunu seçtim. Maddî sıkıntıların yanı sıra, çocuk bakıcısı ya da temizlikçi ile bir işveren olarak ilişki kurmanın çeşitli sıkıntılarını yaşadım: Çocuğumun nasıl bir etkiye maruz kaldığına ilişkin endişeler, kazandığım ve ödediğim ücret arasındaki farkın küçüklüğü karşısında kapıldığım anlamsızlık duygusu, geç gelen bakıcı, yalan söyleyen temizlikçi, temizlikçinin aile sorunları ile kardeşiminkilerden daha fazla zaman geçirdiğimi fark etmem...

Bu deneyimin bir boyutu da orta sınıftan, solcu ve feminist bir kadın olarak temizlik yapan ya da çocuk bakan bir kadının işvereni olmakla ilgili duyduğum derin suçluluk duygusuydu. Bu suçluluk duygusunu alevlendiren bir polemigi çok net olarak hatırlayabiliyorum: Orta sınıftan kadınların feminist ya da solcu olsalar bile, kendi “habitus”larının bir parçası olan ücretli ev hizmetini sorunlaştırmadıkları, dolayısıyla gündelik ilişkiler içine gömülü olan iktidar biçimlerini görmedikleri yolundaki görüşlerin ifade edildiği

bir yazıya, bu sorunlaştırmamın neden kadınların işi olması gerektiğini sorarak yanıt vermiştim. Ancak, cinsiyet ilişkilerinin sınıfsal farkı nasıl yeniden ürettiği (ve tabii tersi) konusu, o polemikten sonra daha fazla düşündüğüm, okuduğum bir konu haline geldi.¹

Bu konu aynı zamanda, politik deneyimimin de bir parçası oldu. Yıllar önce içinde bulunduğum feminist bilinç yükseltme grubunda ücretli ev hizmetinin orta sınıf kadınlar açısından erkeklerle eşitliği sağlayıp sağlamadığı üzerine çok ateşli tartışmalar yaptığımızı hatırlıyorum. Bu deneyimler, önemli bir sorun alanı olarak ücretli ev hizmetlerinin ayırdına varmamı sağladı.

Cinsiyetin ve sınıfsal farkın gündelik deneyim içindeki görünüşleri ve pratiklerini araştırmak üzere yola çıkmam ise toplumsal cinsiyet kavramını “öznellik” çerçevesi içinde değerlendirebileceğimi ve böylelikle toplumsal cinsiyeti bir sosyalleşme sürecinden daha derin ve öznenin aktif olarak katılabildiği bir deneyim alanı olarak kavrayabileceğimi fark etmemle oldu.

Sorular, sorular...

Bu araştırmanın çerçevesini belirleyen sorunun, yani, ücretli ev hizmetleri bağlamında iki farklı sınıftan kadının kendi öznelliklerini nasıl kurdukları sorusunun, benim için uzun bir geçmişi var. Öncelikle, toplumsal cinsiyetin yaygın olarak bir “sosyalleşme” sürecinin sonucu gibi algılanmasının hem bir parçası olduğum feminist po-

1 Necmi Erdoğan, “Gündelikçi Kadınlar, Emirlerleri ve Benzerlerine Dair/ ‘Aşağı’ Sınıflar, ‘Yüksek’ Tahayyüller” (s.33-38); Aksu Bora, Ayşe Peker, “Necmi Erdoğan’a Mektup: ‘Cinsiyet Körü’ İşte Buna Denir...” (s.39-41), Necmi Erdoğan, “Aksu Bora ve Ayşe Peker’e Yanıt: Unutulanları Hatırlatma Kaygısı Yersiz mi?” (s.42-45), Ersan Ocak, “Necmi Erdoğan’a Katkı: Mensubu Olduğumuz Sınıfın Analizi ile Başlamalı” (s.49-48) *Birikim* 132, Nisan 2000.

litika hem sosyal bilimler açısından daraltıcı ve yüzeysel-
leştirici sonuçlarıyla karşılaşmak, toplumsal cinsiyetin ku-
rulma sürecine daha yakından ve derinlemesine bakma iste-
teği duymama neden oldu. Böyle bir algılama, her şeyden
önce, kadınların kendilerini ezen bir cinsiyet rejimi ile na-
sıl ve neden işbirliği yaptıkları sorusunun ancak “yanlış bi-
linç” ya da “öğrenilmiş çaresizlik” gibi kavramlarla ilişki-
lendirilmesine yol açıyordu. Oysa “kadınlık bilgisi” deni-
len bir alan, tam da bu işbirliği içinde güçlenme imkânla-
rına işaret eden, kadınların aktif özneler olarak bu rejim
içinde stratejiler geliştirmelerini, kendilerine hareket alan-
ları açabilmelerini anlamlandırabileceğimiz bir alandı. Bu
alanı varsaymayan, tanımayan bir feminist politikanın ka-
dınların yaşamlarını değiştirmek bir yana, onlara dokunma-
yacağını düşünüyordum.

Sonra, kadınlar arasındaki farkların cinsiyetlerine bir “ek”
gibi algılanmasından duyduğum rahatsızlık da sorunun bir
parçası oldu: Bu farkları sınıf, ırk, etnisite türünden “kim-
likler” içinde ifade ettiğimizde (ki yaygınlıkla yapılan buy-
du), bütün bu kimlikler ile cinsiyet arasındaki içsel bağlantı-
ları, birbirleri açısından taşıdıkları kurucu nitelikleri görme-
miz mümkün olmuyordu. Böylece, cinsiyet de farklılığın ifa-
de bulduğu kimliklerden birine dönüşüyor ve kişi, kimlikle-
rin bir toplamından ibaret gibi algılanabiliyordu. Oysa bana
göre, cinsiyetin kurulmasında örneğin sınıfın bir “kimlik”ten
daha derin, daha özgül bir etkisi olmalıydı. Yani, “işçi sını-
fı” gibi sosyolojik bir tanımlama olarak değil, ama insanların
gün be gün yaşadıkları koşulları biçimlendiren değişkenler-
den biri olarak sınıf, kadınlığın ve erkekliğin yapılışında
ayrıştırılmaz bir etken olarak iş görüyordu. Bu düşünce be-
ni öznellik ve deneyim kavramlarına taşıdı.²

2 Beni “öznellik” kavramına götüren yolda bir durak da deneyim kavramı-
na ilişkin okumalarım oldu. Joan Scott’un “bireyler deneyime sahip değil-